

ПАВЛИШИН К. О.,здобувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.91-053.6

ВІКТИМНА ПОВЕДІНКА ЖЕРТВ КРАДІЖОК, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Стаття присвячена дослідженню віктимної поведінки жертв крадіжок, вчинених неповнолітніми. Проаналізовано наукові праці, які містять відомості про віктимологічну характеристику жертв корисливих злочинів. Автор наводить віктимологічний аналіз жертв квартирних і кишенькових крадіжок неповнолітніх.

Ключові слова: віктимологія, віктимна поведінка, жертва злочину, злочинність неповнолітніх, крадіжки неповнолітніх.

Статья посвящена исследованию виктимного поведения жертв краж несовершеннолетних. Проанализированы научные труды, содержащие сведения о виктимологической характеристике жертв корыстных преступлений. Автор предоставляет виктимологический анализ жертв квартирных и карманных краж несовершеннолетних.

Ключевые слова: виктимология, виктимное поведение, жертва преступления, преступность несовершеннолетних, кражи несовершеннолетних.

The article investigates victim behavior of theft victims minors. Scientific researches are analyzed and contain information about victimological characteristics of victim mercenary-minded crime. The author provides victimological analysis of victims residential and pickpocketing theft of minors.

Key words: victimology, victim behavior, victim of a crime, juvenile delinquency, theft of minors.

Вступ. Як відомо, найпоширенішим злочиним неповнолітніх є крадіжки (близько 60% у всій структурі злочинності неповнолітніх). Це крадіжки предметів із чорних та кольорових металів, із квартир та інших приміщень, із кіосків, у натовпі, із автотранспорту та інші. Найбільше неповнолітніх цікавлять гроші та валюта, вироби із золота, предмети антикваріату, мобільні телефони, модний одяг, аудіо та відеотехніка, комп'ютерна техніка, транспортні засоби [1, с. 21–27]. У 2013 році неповнолітніми вчинено 5 201 злочинів, кваліфікованих за статтею 185 КК України, у 2014 році – 4 566, за 6 місяців 2015 року – 2 303 злочини. Тому вважаємо за необхідне дослідити віктимологічний аспект поведінки потерпілих саме від цієї категорії злочинів. Адже вибір неповнолітнім крадієм майбутньої жертви злочину, як показують кримінологічні дослідження, має певну специфіку.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися у працях таких відомих українських учених, як В.С. Батиргареєва, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, О.Г. Кулик, О.М. Литвинов, Є.М. Моїсєєв, В.О. Туляков, О.Ю. Юрченко та багатьох інших.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження віктимної поведінки жертв крадіжок, вчинених неповнолітніми, та їх ролі у механізмі вчинення злочину, передбаченого статтею 185 КК України.

Результати дослідження. Ми погоджуємось з думкою про те, що у криминології, як зазначає В.В. Голіна, роль жертви розглядається з етіологічних позицій, тобто як явище, що сприяє формуванню (випадково чи заздалегідь) злочинних проявів, і як подразник злочинної рішучості вчинення конкретного злочину. Теоретичне і практичне значення має не будь-яка поведінка або діяльність потерпілого, а тільки та, яка охоплюється поняттям «віктимність» і «віктимізація». Віктимність визначається, як можливість і навіть «здатність» особи, певних груп осіб стати жертвою злочину у ситуаціях, коли такі наслідки могли б і не наступити, якби жертва проявила достатню обережність, обачність, передбачення, знання криминогенної обстановки тощо. Віктимологія цим терміном позначає і певне соціальне явище, й уразливу негативну поведінку конкретної особи внаслідок комплексу чинників [2, с. 25]. Розглядаючи питання жертви злочину, ми під віктимністю розуміємо також суб'єктивну схильність особи сприяти порушенню своїх прав та законних інтересів.

У механізмі вчинення багатьох злочинів поведінка правопорушника обумовлюється як поведінкою жертви, будь-якими її якостями, рисами, властивостями, так і характером стосунків злочинця з потерпілим, що виникли до вчинення злочину або безпосередньо у процесі зіткнення інтересів цих учасників кримінального конфлікту [3, с. 202]. Віктимність можна визначити, як сукупність уроджених або соціально набутих біофізичних, психологічних, соціальних рис особистості, які взаємодіють із зовнішніми умовами та підвищують імовірність стати жертвою злочину. Ці властивості привертають увагу злочинця, формують у нього злочинний намір [4, с. 8].

Віктимність розглядають як відхилення на поведінковому рівні, девіацію – на рівні психології особистості і соціальної спільноти і, насамкінець, як відхилення певних соціокультурних характеристик індивідуальної і групової свідомості. Зокрема, криминогенне значення віктимності на макrorівні можна досліджувати крізь призму впливу особливостей реалізації віктимності, як масової форми поведінки, що відхиляється від норми, і її зворотнього впливу на формування кількості вчинюваних злочинів (опис типових зв'язків і взаємозалежностей між різними типами поведінки). Аналіз криминогенного впливу віктимності на мікрорівні включає вивчення минулого віктимного досвіду і ролі у формуванні негативних особистісних властивостей на процес соціального становлення особистості злочинця, а також на процес вчинення злочину [5, с. 8].

У дозлочинній ситуації, де майбутній злочинець «зустрічає» майбутню жертву, утворюється своєрідна система «злочинець–жертва», яка є підсистемою більш великої системи «злочинець–ситуація». Жертва є елементом такої ситуації [6, с. 163].

За даними криминологічних досліджень, потерпілим від квартирних і кишенькових крадіжок притаманна підвищена віктимність. Остання залежить від психологічних особливостей даних осіб, які найчастіше виявляються в емоційній нестійкості, демонстративності, бажанні подобатися оточуючим, легковір'ї та безвідповідальності тощо. Але порівняльний кореляційний аналіз показує, що підвищена віктимність у зв'язку з психологічними особливостями здебільшого притаманна потерпілим від кишенькових крадіжок. Потерпілі від квартирних крадіжок не мають такої рельєфно вираженої психологічної віктимності. Це зумовлено, насамперед, функціональним зв'язком «злочинець – жертва» і відсутністю віктимногенної ситуації, за якої злочинець при контакті з жертвою вчиняє злочин, орієнтуючись на її особистісні властивості [7, с. 133, 135–136].

Соціально-психологічний портрет потерпілих від кишенькових крадіжок може бути описаний таким чином. Це люди, як правило, середнього віку, переважно жіночої статі, із середньою освітою, зайняті в господарстві або пенсіонери, які мають невеликий матеріальний достаток. Комплекс особистісних властивостей характеризується недостатньо високим рівнем самоконтролю, схильністю підпадання під вплив випадку, несамостійністю в прийнятті рішень, безпечністю й, певною мірою, імпульсною поведінкою. Дана група осіб має ознаки пасивного типу жертв з елементами провокації в поведінці [7, с. 136].

Потерпілі від квартирних крадіжок мають дещо інший соціально-психологічний портрет. Це – некритичний тип потерпілого, що характеризується емоційною нестійкістю,

тривожністю і чутливістю. За досить високого ступеня тривожності ця група осіб виявляє необачність і невміння правильно оцінювати життєві ситуації, що свідчить про стереотип поведінки. Некритичність даної категорії виявляється при спілкуванні з людьми, серед яких, як показує практика, трапляються і злочинці [7, с. 136].

Як показують спостереження, сприяють корисливій злочинності неповнолітніх такі категорії жертв, як агресивні жертви, активні жертви та некритичні жертви. Узагальнений віктимологічний аналіз свідчить, що потерпілими від крадіжок неповнолітніми найчастіше стають жінки, одинокі пенсіонери і фізично чи психологічно слабкі неповнолітні; більшість злочинів вчиняється у вечірній час, у нелюдних місцях; злодії нерідко обізнані про потенційну жертву [8, с. 294, 295].

Переважну більшість квартирних крадіжок вчиняють за так звану «наводкою» близьких друзів потерпілих, родичів або неповнолітніх товаришів. Потерпілі не лише виявляють безтурботну та необачну поведінку, а й не вживають жодних заходів щодо забезпечення безпеки особистого майна, а саме: не облаштовують оселю засобами охоронної сигналізації, не зміцнюють двері та замки. При вчиненні квартирних крадіжок виступає рівнозначна сукупність суб'єктивних і об'єктивних чинників, а саме: безпечність при збереженні свого майна, нерозбірливість у зв'язках, відносно високий рівень матеріального становища [7, с. 140, 142].

Як показують дослідження, крадіжки неповнолітніми у 10% випадків вчиняються у батьків і родичів, у 15% – у сусідів і знайомих. До вчинення крадіжки злочинець і жертва у 28% випадків були не знайомі, у 8% – приятелі. У 20% випадків між злочинцем і жертвою були неприязні стосунки, і у 19% – нейтральні. Для цього виду злочину характерним є пошук жертви заздалегідь [9, с. 159].

Сприяюча поведінка потерпілих полягає в запрошенні малознайомих або незнайомих осіб до помешкання, у розпиванні з ними спиртних напоїв, а також веденні розмов щодо наявності дорогих речей у квартирі або при собі та їх демонстрація. Провокуюча поведінка ж полягає в легковажності, яка проявляється у залишенні відкритим автомобіля, дверей і вікон будинків, квартир, необачлива демонстрація коштів у гаманці, залишення ключів від квартири під килимком (коли це помічає суб'єкт злочину), чим і користувалися неповнолітні злочинці. При вчиненні крадіжок поведінка потерпілих переважно сприяла цьому – 43% [9, с. 160].

Це також підтверджує Ю.М. Антонян, зазначаючи, що при вчиненні крадіжок віктимна поведінка потерпілих іноді проявляється у формі вчинення легковажних дій, нехтуванні необхідними заходами обережності [6, с. 169].

Вивчення нами 400 кримінальних справ за статтею 185 КК України (за матеріалами Харківської, Херсонської та Львівської областей) у цілому підтвердило результати наведених вище досліджень. Так, при дослідженні характеру дозлочинних взаємовідносин із потерпілим було з'ясовано, що у 4% випадків мали місце родинні відносини, у 9% – систематичні контакти, у 2% – окремі контакти в минулому, у 18% – були несистематичні контакти, а у 67% випадків дозлочинні контакти були відсутні. При вивченні віктимної поведінки потерпілих встановлено, що у 4% випадків мав місце нетверезий стан потерпілого, у 8% – неухважність, у 3% – надмірна довірливість до незнайомих, у 11% – виставлення напоказ дорогих речей, у 5% – похилий та малолітній вік потерпілого, післяпологовий період у жінок, у 48% – неналежна охорона майна, залишення потерпілим речей без нагляду. Щодо емоційно-вольових якостей потерпілого, які привернули увагу неповнолітнього злочинця, то легковажність потерпілого мала місце у 32% випадків, а провокаційні дії у 28% випадків. У 40% випадків вчинення злочину не було пов'язане з емоційно-вольовими якостями потерпілого. Тобто, відношення 60/40 у цілому дає підстави стверджувати, що легковажність та провокаційні дії потерпілого зумовили вибір злочинцем майбутньої жертви крадіжки.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що характеристика жертви та її поведінка при вчиненні крадіжок неповнолітніми злочинцями відіграє значну, а інколи і вирішальну роль у конкретній життєвій ситуації та механізмі вчинення злочину. Це підтверджується не лише дослідженнями, проведеними раніше науковцями-кримінологами, а й власним емпіричним дослідженням, проведеним нами протягом 2010–2015 років. Так, у

60% випадків саме емоційно-вольові якості потерпілого зумовили вибір неповнолітнім злочинцем жертви злочину. Були встановлені також суттєві відмінності у механізмі формування віктимної поведінки жертв квартирних і кишенькових крадіжок, вчинених неповнолітніми.

За результатами власного дослідження було встановлено, що вивчення віктимної поведінки жертв крадіжок, вчинених неповнолітніми, а також загального механізму віктимізації зазначених осіб має стати одним із напрямів запобігання злочинності неповнолітніх і розвитку віктимологічної профілактики крадіжок, що вчиняються неповнолітніми.

Список використаних джерел:

1. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія / АПрН України, Ін-т вивчення проблем злочинності; за заг. ред. В.В. Голіни. – Х. : Право, 2006. – 292 с.
2. Голіна В.В. Віктимологія як ресурс: проблеми впровадження і модернізації / В.В. Голіна // Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали «круглого столу» в рамках VII Всеукр. фестивалю науки 25 квіт. 2013 р. : 20 років НАПрН України / НАПрН України, НДІ вивчення проблем злочинності, Всеукр. громад. орг. «Асоціація кримінального права». – Х.: Право, 2013. – С. 2–27.
3. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження): монографія / за заг. ред.: Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова; Академія правових наук України, Інститут вивчення проблем злочинності. – Харків: Кроссрууд, 2008. – 364 с.
4. Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.Ю. Юрченко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 16 с.
5. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монография / В.А. Туляков; Одесская нац. юрид. акад. – Одесса: Юрид. лит., 2000. – 336 с.
6. Антонян Ю.М. Криминология: учеб. для бакалавров / Ю.М. Антонян. – М.: Юрайт, 2012. – 523 с.
7. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. / за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2006. – 352 с.
8. Смоленський Д.П. Віктимологічні чинники групової корисливої злочинності неповнолітніх / Д.П. Смоленський // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 293–296.
9. Сіренко О.В. Потерпілий у криміналістичній характеристиці крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми / О.В. Сіренко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 2 (65). – С. 156–161.

